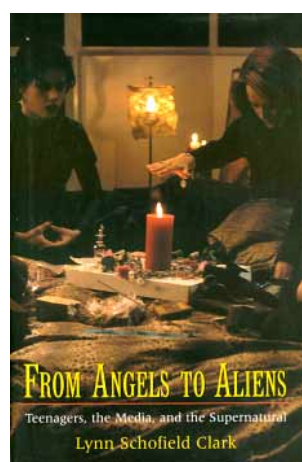
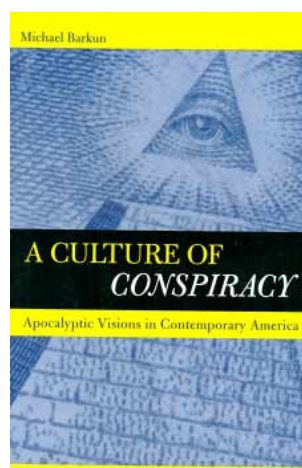

Vandenõud kõikjal

Michael Barkun. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2003.

Lynn Schofield Clark. *From Angels to Aliens. Teenagers, the Media, and the Supernatural*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2003.

Teaduse ja tehnika võidukäigu ajastul köidavad jätkuvalt inimeste meeli mitmed kummalised fenomenid, millele siiani püütakse seletust leida, eriti aga need, mida tajutakse hirmutavate või ohustavatena. Käesolevas tutvustatavad raamatud käsitlevad põhjalikumalt kahte maailmaseletamise katsete alagruppi – vandenõuteooriaid ja Ameerika teismeliste uskumusi kaasaja meediakultuuris. Raamatu *From Angels to Aliens. Teenagers, the Media, and the Supernatural* autor Lynn Schofield Clark määratleb selgelt valimi, mille põhjal tema uurimus valmis – 256 Ameerika Ühendriikide elanikku, kellega viidi läbi süvaintervjuid ja kellest 100 olid ise teismelised. Ülejäänud küsitletavad olid enamasti teismeeas noorte lähikondlased – perekonnaliikmed ja sõbrad. Raamatu *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* autor Michael Barkun oma lähtegruppi nii selgelt ei piiritle. Tema uurimuse allikmaterjaliks on esmajoones arvukad meediatooted (teemaga seotud filmid, raadiosaated, veebilehed, trükised), vähemal määral personaalsed küsitlused. Selgitades oma meetodi valikut osutab autor asjaolule, et kuigi vandenõuteooriate ideed ringlevad suuresti suulisel teel, avab meediast ja tehnoloogiast läbiimbunud ühiskond neile uued levikuteed (Barkun 2003: 12). Meedia pakub piisavalt andmeid vandenõu-uskumuste ning nende väljendumise ja

<http://haldjas.folklore.ee/tagused/nr26/tutvustus.pdf>

edasikandumise viiside kohta (nt *science fiction*i žanri kaudu on vandenõuteooriate elemendid jõudnud miljonite inimesteni, kellel muidu poleks nendega kokkupuudet olnud) (Barkun 2003: 181). Meedia kui vahendaja olulisust rõhutatab ka Clark: “Noorte valikud seoses religioossete uskumustega on piiratud sellega, mida on või ei ole meelelahutusmeedial neile pakkuda” (Clark 2003: 232).

Kumbki autoritest pole folklorist. Barkun on poliitikateadlane, Clark on hariduselt sotsioloog ja töötab meediateooria professorina. Folkloristi silmale on teemaesitus igatahes värskendav. Mõlemad autorid orienteeruvad üllatavalt hästi nii suulistes kui kirjanduslikes jm meedia-allikates, pakkudes sissevaateid kaasaja sotsiaalsete kogemuste sfääri ning analüüsides viise, kuidas meedia mõjustab tänapäeval prevaleerivaid mõtlemistrende. Mida aga kumbki tõsisemalt ei käsitle, on paralleelid vanemas folklooris, kuigi need pakuvad hulgaliselt sarnaseid strateegiaid ebatavaliste ja hirmutavate fenomenide käsitlemiseks. Samas möönavad autorid, et nende vaadeldavad ideed – ükskõik kui innovaatseliselt need ka ei kõlaks – ei ole tekkinud tühjalt kohalt, vaid baseeruvad juba varem olemas olevatel uskumustel. Automaatne sisemine kontroll määrab ära, millised ideed ja millises vormis üldse elujõuliseks saavad – need peavad kõlama piisavalt tõsiseltvõetavalt ja samal ajal millegi poolest inimestele isklikult korda minema (nt tekitama hirmu).

Barkun viitab kaasaegsetele uskumustele kui moodsale hirmuajaloole. Hirm on keskne aspekt mõlemas raamatus. Teismeliste töökspidamised seoses üleloomulike nähtustega peegeldavad paljusid noorte elulisi probleeme: üksinduse ja kõrvaletõrjutuse hirm, seksuaalsusega seotud hirmud, hirm tuleviku ees (Clark 2003: 52). Eksperimendid üleloomuliku sfääriga annavad noortele võimaluse oma hirmudega vastandumiseks (Clark 2003: 63). Enamikes vandenõu-uskumustes kajastub hirm võõraste ees, olgu siis tegemist antisemitistlike, vabamüürlasi ründavate või tulnukaskeptiliste vaadetega (Barkun 2003: 157). Kartus, et tundmatu võõras jõud paigutab meie kehasse mingi kontrollisüsteemi (nt mikrokiibi mõtete jälgimiseks) – teema, mida vandenõuteooriates sageli käsitletakse – on seotud hirmuga, et keegi ületab meie intiimsed piirid ning me kaotame oma mina. Kui vanasti identifitseeris inimene end rohkem kollektiivi kaudu, siis nüüd on märgata järjest enam minakaotuse hirmu indiviidi tasandil. Ajatu ja juba vanemast folkloorist teada on püüd anda mingile ohule kindel kuju ja suund, leida patuoinas, keda panna vastutama kogu maailma kurja eest. Nii on vandenõuteooriad kummalisel kombel ühtaegu hirmutavad ja kergendusttoovad: “Lisaks äratundmisele, et miski ei sünni siin ilmas juhuslikult, annab kurjuse selge identifitseerimine vandenõuteoreetikule kindlapiirilise vaenlase, kelle vastu võidelda, luues seega elule sisu” (Barkun 2003: 3). Paljud võtted hirmudega toimetulekuks on universaalsed. Nende vorm võib muutuda – tehnilise arengu kajastusena sugeneb neile uus väline kuju, kuid strateegiad ise jäävad püsima. “Need

lood annavad sümbolse vahendi, mille abil noored inimesed – ja üldse kõikidesse eagruppidesse kuuluvad inimesed – tulevad toime oma abitustundega nii ühiskonnas kui sellest väljaspool” (Clark 2003: 223).

Lisaks hirmutemaatikale leidub veel mitmeid teemasid, mis on mõlemas raamatus ühised, näiteks küsimus, kuidas pakuvad kaasaegsed üleloomulike nähtustega seotud uskumused alternatiivi kanoonilistele religioonidele, uskumuste roll moraalsete väärtuste allikana jms. Barkuni sõnusti on “vandenõu-uskumuste tuumaks püüde määratleda ja lahti seletada kurjust” (Barkun 2003: 3), nimelt näitavad need maailma massiivsete, kuid identifitseeritavate demonlike jõudude poolt kontrollituna. Teismeliste uskumused erinevad reservatsiooni poolest, et üleloomulik maailm võib olla küll kurjahauduv, kuid samuti ka heatahtlik. Vandenõuteooriate järgi paikneb kurja pesa kusagil tegelikult ühiskonnast väljaspool, “milleski, mida kogetakse võõra ja barbaarsena, kuigi see on sageli maskeerunud millekski süütuks ja siivsaks”. Nende vaadete tulemiks on dualistlik maailmavaade, mida iseloomustab selge eristus hea ja kurja vahel. “Pahad” kalduvad lisaks kõigele omavahel koopereeruma (nt vabamüürlased+tulnukad, natsid+tulnukad), luues ülivandenõusid, mis on isegi veel hirmuäratavamad, kuna need kätkevad endas tunduvalt rohkem võimu. Autor näitab, kuidas vandenõuteooriatest kantud maailmavaade on haakunud muude “alternatiivsete” mõttesuundadega, nt UFO-d, salasektid, meelekontrollijad jms, ning saavutanud sel teel laiema auditooriumi. Väidet, et kombineeritud uskumustesüsteemid on üldiselt vastuvõetavad laiematele massidele, kinnitab oma materjali põhjal ka Clark. Kasutades näitena uue maailmakorraga seotud spekulatsioonide, osutab Barkun, et neil on mitmeid eeliseid teiste ees, kuna need lähevad ühtviisi korda nii religioosselt kui ilmalikult meelestatud inimestele. Nendes sisalduvad nii religioonifundamentalistide maailmalõpumeelolud kui ka ilmalike hirmu türannia ja võõrinvasiooni ees. Autor selgitab psühholoogilisi põhjuseid, miks niisugused mehhanismid toimivad ja miks inimesed neid vajavad, vaatamata sellele, et need näivad pigem üldist hirmu suurendavat. Küsitav tundub aga autori meetod mõõta ideevoolude populaarsust selle järgi, mitu eksemplari on ostetud mingit vastavasisulist raamatut – selle näitaja põhjal jääb siiski ebaselgeks tegelik uskumise määr, raamatut võidi osta ka põnevuse pärast, kui lihtsalt head juturamatut.

Mõlemad autorid püüavad oma materjali klassifitseerida ja süstematiseerida. Clark alustab põhjaliku sissejuhatusega, tõstatades esmalt küsimuse, miks üldse tänapäeval on üles kerkinud sedavõrd elav huvi kõige üleloomuliku vastu. Järgnevates peatükkides jagab autor intervjueritud teismelised viide alagruppi: mässajad, müstikud, eksperimenteerijad, traditsionalistid ja intrigeerijad. Kokkuvõttes osas tutvustab ta teismeliste uskumuste laiemat konteksti, nende rolli perekonnas ja ühiskonnas, nende kasvatustlikku väärtust jms. Ta osutab paradoksile, et

ametliku statistika järgi on viimastel aastakümnetel traditsioonilistesse kogudustesse kuuluvate noorte hulk järjest vähenenud, kuid religioonil on paljude noorte elus endiselt oluline osa. Kuigi rohkem teismelisi kui kunagi varem väidavad, et nad ei tunnista mingit religiooni, näib nende hulgas aina kasvavat huvi "spirituaalsuse" vastu (Clark 2003: 9). Vähe sellest – valdav enamik Ameerika noori väidab end ka uskuvat jumalasse (Clark 2003: 96), praktiseerides seda tõenäoliselt mingil omal, mitteklassikalisel viisil. Selles seoses annab autor ka ühe kasuliku metodoloogilise näpunäite (Clark 2003: 229) – paljud informandid satuvad segadusse, kui neilt küsida, kas nad usuvad mingisse üleloomulikku nähtusse või kõrgemasse olendisse (tulnukad, vaimud vms), kuna nende jaoks on usklikeks olemisel negatiivne varjund. Seega võib olla otstarbekam küsida: "Kas te usute, et nähtus X on põhimõtteliselt võimalik?", kuna see kõlab neutraalsemalt.

Kokkuvõttes võib seega öelda, et väidete asemel, nagu oleks noorte hulgas täheldatav religioosne allakäik, peaks keskendumine järjest enam hoopis küsimusele, millisel kujul jätkavad religioon ja spirituaalsus oma eksistentsi religioosnes mõttes järjest pluralistlikumas maailmas ning kuidas need muutuvad just praeguse hetke levikukontekstis koostoimes sügavalt meediamõjulise kultuuriga (Clark 2003: 5). Mõned eeldused niisuguste "uute" uskumuste esilekerkimiseks, olgu need siis vandenõu-uskumused või noorte hulgas levivad üleloomulikud ideed laiemas mõttes, on välja toodud mõlemal autoril: 1) potentsiaalne materjal (st motiivid, mida on võimalik inkorporeerida mingisse usundilisse süsteemi) peab olema kergesti kättesaadav; 2) varasemad autoriteedid peavad olema piisavalt nõrgenenud, et uued kombinatsioonid pääseksid mõjule. Neid asjaolusid silmas pidades defineerib Clark oma uurimiseesmärgi: "Et paremini mõista religiooni seost kultuuriga, võtan ma luubi alla väga spetsiifilise juhtumi: teismeliste religioosse identiteedi ja üleloomuliku pärimuse omavahelised seosed pop-kultuuris" (Clark 2003: VII). Autor loodab, et tema uurimus avab laiemad võimalused konstruktiivseks mõttevahetuseks religiooni ja kultuuri teemadel.

Selgitades *A Culture of Conspiracy* ülesehitust, osutab Barkun asjaolule, et katsed kaardistada kaasaegset millenniumimõjulist usundilist sulamit on järjest komplitseeritumad ühelt poolt nende eksitava mitmekesisuse tõttu ning teiselt poolt asjaolu tõttu, et vanad kategooriad on nende liigitamisel osutunud sobimatuks (Barkun 2003: 15). Sellegipoolest on tal õnnestunud pakkuda välja otstarbekas ja loogiline klassifikatsioon. Raamat on jagatud 11 peatükiks, millest igäüks keskendub mingi vandenõusüsteemi ümber koondunud uskumustekogumile, nt uue maailmakorraga seotud vandenõud (seoses salaühinguga Illuminati ja mustade helikopteritega), UFO-vandenõudele keskenduvad teooriad, mõlema kombinatsioonid, Armagedon, anti-katolitsism, antisemitism ja anti-vabamüürlus, 11. september ja selle järelkajad ning kosmosemillennia-

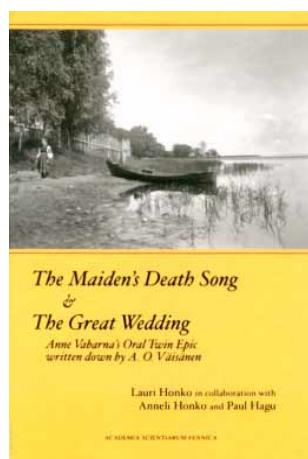
listid. Autor juhib tähelepanu kolmele põhiprintsiibile, mis avalduvad pea kõigis vandenõuteoorias: 1) miski ei juhtu juhuslikult; 2) miski pole see, millena ta näib; 3) kõik siin maailmas on omavahel seotud. Üks olulisemaid tegevusi, millele on pühendunud arvutud anonüümsed ja tuntud vandenõuteoreetikud, on kontra-vandenõude loomine, st “pahade” salasepitsustele jälilejõudmine. Barkun rõhutab, et kuigi vandenõuteooriate loojad väidavad, nagu oleks neid kõiki võimalik tõestada, on nad sunnitud nentima, et mida võimsam on vaenlane, seda raskem on teda paljastada. See loogiliselt kõlav seletusmudel võimaldab vandenõuteoreetikul vabana vastutusest lihtsa üldistuse abil: see, mida maailm peab üldiselt faktiks, on tegelikult fiktsioon ja vastupidi. Huvitav on ka paradoks, et kuigi vandenõuteoreetikud kinnitavad end massimeediat mitte usaldavat, kasutavad nad samas siiski just teatud meediavorme oma hääletoruna. Niisugune selektiivsus ongi üks vandenõuteooriate nõrku punkte – seletussüsteemidesse kaasatakse ainult need komponendid, mis sinna parasjagu sobivad. Kogu maailma kurjus kogu selle avaldumisvormide paljususes seostatakse tihti üheainsa vandenõuga ühes kindlas ajaloolises hetkes.

Mõlemad autorid möönavad, et millenniumivahetus on uskumustele andnud spetsiaalse varjundi: “Pole tõenäoliselt kuigi üllatav, et niisugused käsitlused kerkivad esile millenniumi lõpu lähenedes, mil kultuur on täis apokalüptilist ärevust” (Barkun). Muuhulgas defineerib Barkun mõiste *millennialism* ja kirjeldab selle vorme. Raamatu lõpus kõlavad ka hoiatavad noodid: autori arvates ei tarvitse fakt, et raamatus kirjeldatud uskumused tunduvad veidrads ja kohati naljakadki, viidata sellele, et need oleksid tingimata süütud või ei väärriks lähemat uurimist. Ajaloost on piisavalt näiteid, kuidas kummalised marginaalsed uskumused on köitnud masside tähelepanu. Tema prohvetlik sõnum on järgmine: “Uued ortodokssed vaated võivad kasvujõu saada just niisugusest ideoloogilisest pinnasest, tuues endaga mõnikord kaasa hävitavad mõjud” (Barkun 2003: 189). Kuigi väljendatud pehmemal kujul, on Clarki toon samuti hoiatav; pakkudes intrigeerivaid näiteid sellest, kuidas meelelahutusmeedia kujundab kaasaja religioosset teooriat ja praktikat, paljastab raamat üllatava – et mitte öelda alarmeeriva – portree Ameerika noorte spirituaalsest seisundist.

Kui küsida, millisele lugejaskonnale võiks olla need kaks raamatut mõeldud, siis sobib vastusena parafraaseerida ühe *A Culture of Conspiracy* arvustaja märkust – neid raamatuid “peaks lugema igauks, kes usub, et maailmas on võimalik selgemat vahet teha tõe ja väljamõeldise vahel, – ning samuti igauks, kes seda ei usu”.

Reet Hiimäe

Lauri Honko in collaboration with Anneli Honko and Paul Hagu. *The Maiden's Death Song & The Great Wedding. Anne Vabarna's Oral Twin Epic written down by A. O. Väisänen.* FFC 281, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2003. 529 lk.

Auväärses Folklore Fellows' Communication sarjas ilmunud setu lauliku Anne Vabarna paariseepose (*Näio koolulaul ja Suureq sajaq*) teaduslik väljaanne kujunes ühelt poolt ootamatult ja teisalt sümboolselt Lauri Honko viimaseks kumarduseks läänemeresoome eepilisele Kalevala-meetrilisele laulutraditsioonile, mis vaieldamatult oli tema meelisteemaks iseäranis viimastel aegadel ning mille üheks organisatsiooniliseks tunnistuseks oli rahvusvahelise projekti *Rahvapärased eeposed Läänemere idakaldal (Traditional Epics in the Eastern Baltic Sea Region)* ellukutsumine 1999. aastal. Iseäranis suur tähtsus on sellel väljaandel kahtlemata setu folkloori tutvustajana rahvusvahelisele auditooriumile.

Anne Vabarna loominguga kui “kõige traditsioonilisema” või olulisema setu *leelo* ilmnenisnäite võiks muidugi juba enne raamatu kättevõtmist natuke vaidlustada, kuid jäägu see siin nüüd tegemata. Eepos kõlab ikkagi uhkelt.

Väljaande proloogi (lk 16–18) moodustab Anne Vabarna ülesleidja, soome folkloristi Armas Otto Väisäse 1923. aasta novembris Päevalehes ilmunud artikli tõlge, milles ta lühidalt eeposte saamisloost ja selle lauljast toonasele Eesti avalikkusele teada annab. “Uue eesti eepose” teema toonases Eestis vihjas kahtlemata *Kalevipojale*, mis selleks ajaks oli juba jõudnud üle elada nii oma esmase inspireeriva rolli rahvuse loomisel, aga niisamuti ka sauna “suurema” autentsuse ja parema luulemeisterlikkuse ihalejate poolt. Kummatigi ilmneb juba Väisäse enda artiklist Anne Vabarna paradoks – kihutas teda “pikka formaati” laulma ju mitte sugugi setudele modernse identiteedi andmise iha, vaid pigem märksa isiklikum soov endast ilmale teada anda, nähtus, mis loomulikult on juba ammu Homerose-kutsega kaasas käinud. Võimalik, et sellelaadne isiklikkus – nii laulmispõhjuses kui ka naiselikus temaatikas – on üks Lauri Honko poolt rõhutatud “naiseliku eepose” põhitunnuseid, eristudes sellisena muudest, maailmale paremini tuntud, valdavalt kangelaseepilistest identiteeditekstidest.

Paariseepose – Anne Vabarna kahe sarnase süžee, kuid erinevate lahendustega loo – ingliskeelse paralleeltõlkega originaaltekstide teadus-

likule esitusele eelneb põhjalik sissejuhatus. Rahvusvaheline lugeja saab lk 21–36 kokkusurutult, kuid esmateabeks vajalikul määral ülevaate setude maast, rahvast ja selle kujunemise loost ajaloolises plaanis, ning kultuurilisest enesemääratlusest eestlaste ja venelaste piirialal asudes kaugemas ja lähemas minevikus. Anne Vabarna setu identiteet avaneb siin ennekõike poeetilises võtmes reflekteerudes ja võimendudes just võõramaist rahvaluulekogujat kohates. Kirjaoskamatu kohaliku naisterahvana suutis Anne Vabarna hästi tajuda “ajastulist kutset” – aja jooksul Eesti Vabariigis üha enam laiale maailmale korda minema hakkavat setu eksootikat.

Edasi tutvustatakse lugejale lühidalt (lk 37–59) setu Kalevala-meetrilise laulu žanrulist jaotust peatudes ka seni esinduslikemal setu laulude kogul – Jakob Hurda 1904.–1907. aastail ilmunud kolmeosalisel *Setukeste lauludel*, ning tutvustatakse setu rahvaluule uurimislugu. Viimases ja veel ka eraldi peatükkides lk 60–77 leiab lähemat käsitlemist ka Anne Vabarna muu pikemaformaadilisem looming eesotsas Paulopriit Voolaine kaasabil sündinud setude “päris” eepose *Pekoga*, samuti Anne Vabarna isik ja koostöö kogujatega. Paariseepose loojaid ja setu toonast eepostega haakuvat olustikku aitavad tekstile lisaks illustreerida ka arhiivifotod raamatu tagaosas.

Sissejuhatus eeposeteoreetilises osas lk 78–162 avaldub ennekõike Lauri Honko viimaste aastate teoreetiline nägemus eepose komponeerimisprotsessist, mis täielikumalt leidub mitmetes ta varemilmunud artiklites ja eelkõige Lõuna-India *Siri* eepose käsitlemise esimeses osas (FFC 265). Kuivõrd Anne Vabarna siinkäsiteldavate eeposte temaatiline selgroog põhineb etnograafilisel setu pulmakirjeldusel, milles itkemisel on traditsiooniliselt tähtis osa, tuleb vaatluse alla ka setu ja läänemeresoome itkutraditsioon – teema, millega on eriti tegelnud väljaande kaasautorid Anneli Honko ja Paul Hagu. Eepose kui katusžanri ja itku vahekorra uurimist põhjendab asjaolu, et *Suureq sajaq* sisaldab ka 16 pulmaitku, mis moodustavad 10,1% kogutekstist.

Vaieldamatult suurim töö antud teose väljaandmisel on seotud eeposte tõlgete tekstualiseerimisega. Tõlke ettevalmistamisel ja koostamisel avaldub Lauri ja Anneli Honko kogemus *Siri* eepose teksti sarnasel toimetamisel mõned aastad varem. Poeetilise teksti tõlke puhul on valida alati kahe põhitee vahel – algteksti suhtes tõetruum ja end sellele pigem allutav lähenemine, ning algteksti poeetiline edasiarendus-ümberloodus. Võib kindlasti väita, et antud juhul on rakendatud enam esimest teed, püüdes töö käigus välja selgitada laululise vormelkeele poeetiliste algüksuste olemus ja esinemiskord ning nende võimalikult täpne kajastumine tõlkes (vt ka lk 149–150). Niisiis on ka tõlkes püütud esikohale jätta Anne Vabarna loojaisik ja Kalevala-meetrilise laulu poeetiline spetsiifika. Kahe lehekülje kaupa jooksvat paralleelteksti (originaal ja tõlge) rikastavad täpsustavad ka asjakohased marginaalid: vasakul pool Armas Otto Väisäse

üleskirjutustest pärit kommenteerivad noodid, paremal Lauri Honko poolt kokkuvõtavad sisustruktuurilised märkmed, mis hõlbustavad kokku 6621 värsi pikkuse põhiteksti hoomamist.

Kuivõrd saame me Anne Vabarna ja Armas Otto Väisäse koostööljana sündinud ja üldlevinud setu lüroepilistest lauludest mitmeid kordi pikemaid siinseid lugulaule pidada traditsiooniehtsa “pika formaadi taasleidmiseks” (vt lk 156 jj) läänemeresoome laulukultuuris? Kuivõrd on ikkagi seotav Anne Vabarna isiklik ambitsioonikus *Kalevala* või *Kalevipoja* loojate rahvuslikult strateegiliste ideaalidega? Anne Vabarna lauldu on küll formaadilt pikk, kuid temaatiliselt natukene liiga uudne ka setu *leelo* kontekstis. Näib, et samavõrd, kui me saame kõnelda aastatuhandete pikkuse Kalevala-meetrilise traditsiooni kestmisest, nagu seda esitab Lauri Honko siin, võiksime Anne Vabarna eeposeid vaadelda ka kui kurioosumeid, 20. sajandi alguses setu külakultuuri tunginud modernistlikku vapustust. Sarnaste nüansside tagamaad jäävad siin rahvusvahelisele lugejale suhteliselt hoomamatuks. Lisaks Anne Vabarna esitatu suurepärasele tekstualiseeringule on see raamat ühtlasi ka mälestusmärgiks Lauri Honko eepiliselt monumentaalsest kirest lähedaste väikerahvaste folkloori vastu.

Madis Arukask

Pealt punane, seest...

Krikmann, Arvo & Olesk, Sirje (koost). *Võim ja kultuur: Käsitlusi totalitarismist*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003. 543 lk.

Krikmann, Arvo (koost ja toim). *Netinalju Stalinist = Интернет-анекдоты о Сталине = Internet humour about Stalin*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2004. 397 [1] lk.

Eks ole, kujund on enamikule tuttav kas mõistatuse või võrdluse algusena, ja see käis karjäärikomunistide kohta. Aga praegu tuleb selle pealkirja all juttu raamatust, tegelikult juba kahest raamatust, mis samuti pealt punased, seestpoolt aga tegelevad enamasti punaste – kas ainult pealt või läbinisti – asjadega. Käsitle-

takse punavõimu, selle kandjaid ja ohvreid (kelleks võisid erinevatel aegadel olla ühed ja samad inimesed). Muidugi tuleb juttu ka nendest, kes (kas tegelikult või tagasivaatavas enesehinnangus) isegi väljastpoolt piisavalt punased ei olnud.

Ajaliselt esimesena ilmunu on mahukas artiklikogumik *Võim ja kultuur: Käsitlusi totalitarismist*, aga teine on ainult veidi tagasihoidlikumate mõõtmetega publikatsioon materjalist, mille Arvo Krikmann kogus esimesena nimetatusse mõeldud artikli tarvis, kuid mis jäi kavandatud otsarbel kasutamata.

Maailma asjad ei kulge alati lineaarselt ja seetõttu on õigustatud ehk ka minu vaatluste alustamine kusagilt esimese keskpaigast, A. Krikmanni artiklist, et siis korraga anda ülevaade ka raamatust. Eks seejärel ole võimalik kõiki õiges järjekorras vaadelda.

Arvo Krikmanni artikkel kannab asjakohaselt hirmutavat, pealekäratavas toonis venekeelset pealkirja, millele küll järgneb veidike lugeja julgust taastav alapealkiri "Luuseri pihtimus". Ennast luuserina kujutav autor kõneleb sellest, kuidas tal ei õnnestunudki ettenähtud ajaks kirjutada kogumiku jaoks artiklit nõukogudeaegsetest anekdootidest, nagu ta esialgne kava ette nägi. Põhjuseks oli eeskätt materjali tohutu ulatus, sest tulnuks paratamatult arvestada vene omaga. Ebaõnnestus ka järgmine plaan, nimelt piirata materjali Stalini-anekdootidega, ja ikka selsamal eespool toodud põhjusel. Lõpuks jõudis ta teemat kitsendades selleni, mis käsitles Stalini (ja Beria) surma. Mida enam A. Krikmann süvenes vastavasse kirjandusse, seda enam selgus ka selle hõlmamatus, aga samas ka teatud stereotüüpsus. Autor kirjeldab samuti, kohati oma väidete kinnituseks üsna pikki tsitaate esitades, kuivõrd vastuoluline on aines tik oma suhtumise poolest Stalinisse, suulisele ja/või kirjanduslikule traditsioonile tuginemise ulatuse jm parameetrite poolest. On selge, et möödunud 50 aastat ainult võimendavad järjest enam neis lugudes leiduvat stereotüüpset alget, nagu seegi, et puhta kullana võetava materjali päevavalgele tulek pole enam usutav – või õieti poleks seda seoses sellise riigi ja sellise persooniga kunagi võinud olla. Teine haru artiklis seostub L. Beriaga (kes oli üks püsivamaid tegelasi ka Stalini surmaga seotud pärimuses), milles klišeed avalduvad veel ilmekamalt.

Igatahes võib öelda, et A. Krikmanni läbikukkumine on lõpmatult rohkem pakkuv kui paljude teiste suured teaduslikud saavutused. Juba tema kommentaarid refereeritavatele huumoriteooriatele on väärtuslikud. Kindlasti on memuaarikirjutamise strateegiat varemgi kirjeldatud, aga kui lihtsalt ja samal ajal läbinägevalt teeb seda A. Krikmann!

Omaette raamatuna ilmus mõni kuu hiljem *Netinalju Stalinist*. See sisaldabki materjali, mis oluaks A. Krikmanni vahepealse plaani kohaselt artikli aluseks. Internetist on kogutud Stalini-naljad neljas keeles: eesti, vene, soome, saksa. Vilunud lühivormide väljaandjana on autor siingi toiminud kindlakäeliselt ja läbipaistvalt. Materjali valiku, järjestamise

jne kohta on antud piisavalt selgitusi. Lugejale ette võib siinkohal öelda, et raamatus on kokku esindatud 320 tüpoloogilist üksust, mis lövi- osas on naljandid, kuid esindatud on ka lühivorme ja isegi paar tšastuškat. Keeltest on kõvasti ülekaalukas vene keel. Seetõttu (aga mitte ainult) on põhjendatud ka vene- ja ingliskeelsed eessõnad. Kui tahes lootusetuna võibki paista püüd Eestist välja murda (oh seda muret, et ikka võimalikult palju inglise keelde tõlkida!), siis *Netinalju Stalinist* oleks võimeline ületama keelepiire iseenese jõul. Kõige eeldatavam oleks ta jõudmine vene lugeja – poliitilise anekdoodi huvilise – lauale. Lugemismaterjali kõrval pakub A. Krikmanni väljaanne nagu muu hulgas metodoloogilist eeskuju.

Läheme aga nüüd *Võimu ja kultuuri* teiste artiklite juurde. Et raamatus on kokku 15 kirjatööd, eelistan folklooriteemasid käsitlevaid, aga ka mind ennast rohkem puudutanuid.

Jaan Unduski artikkel on temale omases elegantses esseistlikus stiilis. Vilunud meistrile iseloomulikul viisil möönab ta oma vähiklikkust majandusajaloo vallas, meenutab isiklikke lugemuselamusi, vaatab mõndagi asja n-ö süütu lapsepilguga – ja saavutab sedakaudu mõju. Minule artikkel meeldis ja ma sain sellest kasu. Loodan, et see teritas mu pilku, avastamaks sõnade valikut suunavaid põhjusi ka mõnes hoopis muud laadi ja muul ajal kirjutatud tekstis. Kas või eesti folkloristika ajaloost kirjutades peaksime olema valvsad “alles siis”-tüüpi varjatud hinnangute sisselipsamise suhtes, kui tegelikult saaksime täie õigusega kõnelda ja kirjutada “juba tollal”.

Muide, kui haakuda artikli ühe alateemaga (alaosa “Vaade maksuparadiisist”), tahaksin meenutada oma stalinlikust lapsepõlvest veel üht imeasja madalate maksumäärade kõrval – nimelt korduvaid toidukaupade hindade alandamisi. Kui magus see võib paista vanadest ajalehtedest lugedes nüüd, kui just äsja oleme kibedusega kogenud suhkruhindade tõusu Euroopa Liidu liikmeks saamisel! Häda oli aga selles, et aastal 1950 polnud ei suhkrut ega raha, hea veel, kui oli hing sees – ja seda siin, aga mitte Siberis.

Tõsi, mu meelest vähemalt seda nõksu pärast Stalini surma enam ei kasutatud.

Mall Hiimäe artikkel käsitleb nõukogude aja jõulupühi. Tema artiklile lisab vaieldamatut väärtust asjaolu, et tegemist on spetsiaalselt koostatud küsimustiku abil kogutud materjaliga, mille kõrval on loomulikult kasutatud ka mujalt leitud.

Tulemused ei ületa ootuste künnist eriti kõrgelennuliselt, aga ometi... Sellised asjad, mis ehk seni näiteks eksisteerisid mälestustena enda kogestust, kuuldust ja loetust ning kõigel sellel baseeruva sõnastamata taipamisena, intuiitvise teadmisenä, on nüüd talletatud arhiivi ja raamatusse ning saanud teaduslikuks tõeks. Lühidalt on see järgmine: rahvale, kes oli juba 20. sajandi algusest, eriti aga Eesti Vabariigi ajal jõudsalt sekulariseeruma hakanud, mõjus nõukogulik ärakeelamis- ja jälitamispoliitika

oma ebaadekvaatsete jõumeetoditega esialgu šokeerivalt. Nii sai jõuludest mingiks ajaks lihtsalt vastupanuvorm, samal ajal kui tasapisi võeti omaks ka nõukogulaste propageeritud näärid – ja perioodi lõpuks polnud nendel enam suurt vahet. Taasiseseisvumisaja paiku (taas)teadvustasid küll mõned jõulude kristliku sisu, kuid omaks võtsid-jätsid selle lõpuks vähesed. Kõige rohkem taastus perekonnapäevade ilme ning muidugi ka ammusest ajast olemas olnud söögi- ja joogipühade olemus, kuid teatud olemuslike erinevustega. Mall Hiimäe artikkel on kompositsioonilt tasa-kaalus ega piina lugejat ka ülemäärase pikkusega.

Triinu Ojamaa artikkel seevastu põhineb suuresti kirjandusel, mis on omakorda põhiosas vene (nõukogude) etnomusikoloogide artiklid või monograafiad. Vähemal määral on kaasatud lääne etnomusikoloogia teooriat ja näiteks Ameerika põlisrahvaste muusika käsitlusi. Autor on näinud ilmselt suurt vaeva, et saavutada soome keeleteadlase, vene maadeuurija jt etnoloogiliste materjalide interpreteerimist enamasti tunduvalt hilisemast ajast pärit muusikalise materjaliga, aga ka testida lähema mineviku uurijate käsitlusi viimase aja vahetute muljete põhjal. Pole midagi öelda – minule olidki artikli parimad annid just autori enese tähelepanekud, arutlused ja eeskätt talletatud pärimusekandjate hinnangud. See oli elav hääel nende arvukate tsitaatide-referaatide keskel, mis seadis paljude tsiteeritud autorite asjatundlikkuse ja usaldusvärsuse küsimärgi alla. Olekski soovinud, et niisuguse materjali osa oluks artiklis suurem, sest pole kahtlust, et Triinu Ojamaal seda tagavaraks on.

Ingrid Rüütel on esitanud kogumiku pikima artikli (lk 247–338), kuid siin olekski toimetajad pidanud mõned korradki mõõtma, enne kui selle kõik ära trükkisid. Kas oli ikka mõtet ära tuua pikki, 2–3-leheküljelisi väljavõtteid failidest, mis olid olnud trükis ilmunud *Eesti rahva elulugude* aluseks, ja kuhjata neid rühmitatuna kümnete lehekülgede kaupa järjest, lühike iseloomustus igal ees, sageli (anonüümse) tsitaadiga kinnitatud. Kokkuvõttes osas on neist samadest väljavõtetest esitatud omakorda väljavõtteid, sedapuhku vähem ja tunduvalt lühemalt. Jah, muidugi on eestlased laulurahvas, aga sellele järeldusele võinuks tulla paberisäästlikumalt. Laulurahvas on ka lätlased, aga viimaste puhul on seda tõesti huvipakkuvalt uurinud Dace Bula. Laulurahvaid on jah siin Läänemere kaldal. Kas ka leedulased? Aga venelased ja sakslased? Lihtviisiliselt öeldes teadis ju juba iga elulookirjutaja töö juurde asudes, et eestlased on laulurahvas. Suures osas on tegemist n-ö tagasipeegeldusega. Ja siin on pealegi vaja arvestada elulookirjutamisel kehtivaid konventsioone: lauliku lapsepõlve, Kungla rahvast jne, aga ka iga kirjutaja isiklike strateegiaid. Viimast on näiteks Tiina Kirss oma artiklis hoolsalt silmas pidanud.

Kahju küll, ja mitte ainult puudest. Ingrid Rüütel on ju nii paljude suurepärase, sealhulgas mulle isiklikult palju andnud tööde autor. Pole muud kui arvata, et oma muude kohustuste tõttu sattus ta tõsisesse ajahäta, kuid ei tahtnud lubadusest taganeda.

Tiina Kirsi eespool juba mainitud artikkel kuulub eluloouurimuste hulka. Küllap see on tundlik valdkond seni, kuni vähemalt mõni autobiograafilise jutustuse autoritest on elus, ja antud juhul on. Võib küll kinnitada, et T. Kirss on oma delikaatse ülesandega hästi toime tulnud. Kaasates tsitaatidena suurel hulgal elulugude-uurimise autoriteete, suudab ta enda väiteid kindlustada, kaitsevalli ehitada, subjektiivsust vältida. Ta näitab kirjeldatavat aega ja inimesi elulugudes tasakaalustatult: nii, nagu nad ise seda mäletada tahavad/tahtsid, ja nii, kuidas see läbi kirja pandu välja paistab. Punktiirjoonega märgitakse ka piirkondi, millest on eelistatud vaikida.

Galina Ponomarjova artikkel oli taas üks kogumiku lühemaid, kuid see-eest n-ö lõplik: lõppenud on ju ka selles käsitletud Rein Kruusi (1957–1992) elu. Kasutades põhiliselt arhiivimaterjale, on autor meie ette mananud ühe inimsaatusse punavõimu sellest perioodist, kus vangi pandi vaid erandjuhtudel, aga kus niigi kitsaid võimalusi suurima mõnuga veelgi kitsendati, kui keegi ilmutas hoolimatust. Niisiis on Rein Kruusiga esindatud ka üks mitte just sage, aga ka mitte nii lõpmata erandlik saatusetüüp nn stagnaajast. Imelik küll, inimesel on ju keskel läbi viis liitrit verd, aga ometi leidis ikka neid, kes väiklaselt keeldusid kolme tilka loovutamast. Sellest võibki G. Ponomarjova artiklit lugedes mõelda. G. Superfini habras kujugi ülikooli kohvikus kerkis elavalt mu silmade ette, kui lugesin ta kirjavahetust R. Kruusiga.

Asta Õim kirjutab teemal “Võim keeles”, ja aineks on tal siltide keel, sisulisemalt võttes kommunikatiivsed klišeed, mille järgi toimub suhtlus. Põhiliselt A. Wierzbicka teooriale tuginev, on artikkel siiski lugeja tunnetusvälja avardav – vähemalt minu puhul. Asi on selles, et inimene on juba jõudnud harjuda teistsuguse keelega, teiste suhtlusmudelitega ja endise meeldetuletamine mõjub niisama rabavalt, nagu näiteks ootamatu sattumine hajameelselt Tartu kaubamaja uksest sisenedes 20 aasta tagusesse miljõosse. “Keelatud”-siltide rohkus nõukogude ajal ja vähesus praegu on tõsiasi, millele enam ei mõtle. Ja üks nende vahetus toimuski järk-järgult. Kõnekas on, et nüüd toimivad sellised käsin-keelan laadis sildid sageli eraisiku valdustes, olgu selleks maatükk või maja trepikojas asuv postkast. Eks see näitagi, et mõnel puhul on aastakümneid väldanud keelekasutus ka inimese ajusagaraisse jälje uuristanud nagu veetilk kivisse lohu – ja seda ei saa kergesti välja.

Positiivsena tahaksin sellegi artikli puhul esile tuua autori möödamminnes märgitud kogumistööd – ilmselt ainult iseenda tarbeks alanud siltide sedeldamist, kui nii sõnamänguliselt võib öelda, mis aga osutus artikli materjaliks. Jah, iseenda jaoks – seda ma mõistan. Asi on ju nii, et samal moel tekkisid ka anekdoodikogud. Veel tunnistan, et mõnel korral olen isegi nõukogude ajal eriti jaburaid loosungeid üles tähendanud Tartust, kuid mu suurim kogu pärineb Podporožje-Peterburi (tollal muidugi Leningradi) maantee äärest ühe Vepsa matka tagasiteel tehtud üleskirjutustest.

Saan aru küll, et kui ma peatun – ja seda teha ma tõepoolest kavatsen – nüüd ka Sirje Oleski kaastöödel, siis oleks justkui juba välistatud mõne artikli kõrvalejätmine, sest üks kuulu S. Oleski tööd kirjandusloo valdkonda ja seega kogumiku folkloorikaugemasse ossa. Ütleme, et see jääb erandiks, vastutulekuks retsensendi endisele ilukirjandushuvile.

Sirje Oleski artikkel “Laine põhi” on väga kokkuvõtlik ja hea kompositsiooniga, mis teeb lugemise meeldivaks, kuigi tegu on ju ülimalt sünge perioodiga – mitte ainult kirjanduses ja mitte ainult Eestis. Juttu tuleb 1940.–1950. aastate vahetusest. Mõjuv dokument on Eesti Kirjanike Liidu liikmete nimekiri 1950. aastast. Edasi vaatab autor selle perioodi kirjanduse valveteemasid (võitlus Ameerika imperialismiga, sõprus suure vene rahvaga) ja tabusid.

Jah, artikkel on ise sel moel kirjutatud, et lugedes õõva ei teki. Aga see tekib vastupandamatult, kui lugeda S. Oleski publikatsiooni “Võim kirjanduse kallal: dokument eesti kirjanduse juhtimisest 1950. aastal”. See on lühikese eessõnaga varustatud väljavõte ENSV Kirjanike Liidu parteialgorganisatsiooni koosoleku protokollist 19. ja 20. aprillil 1950. Nimelt Mart Raua personaalküsimus.

Mina suutsin selle küll ainult mitme katkestusega lõpuni lugeda.

Tegelikult räägib see võimu vägivallast inimese kallal, inimesest inimese kallal, tegelikult räägib see terrori kõige kohutavamast tagajärjest: au ja häbi kadumisest. Et ise pääseda teisele kaevatud august, kasutati salakaebusi ja avalikku sõimu, endiste sõprade reetmist ja hetkel võimulolijate ees pugemist. Pärast selle publikatsiooni lugemist püüdsin mitu päeva selg ees peeglitest mööda saada.

Ja kui siis mõelda veel neile, kes praegu rinna kummi löövad ja ütlevad: “Jah, ma olin palgaline parteitöötaja, komsomolisekretär, küüditaja – ja ma ei häbene seda, ja ma ei kahetse seda.” Ain Seppiku juhtum oli üks, mis mind tõsiselt hirmutas. Õieti ei jahmatanud mind A. Seppiku enda positsioon, selle arrogantse eneseõigustusega oskasin arvestada. Mind vapustas see, et nii paljud andsid valimistel oma hääle tema poolt. Kõik need polnud ju punavanakesed. Aga kes nad siis olid? Ohvrid, ohvrite lapsed vähemalt osalt. Ehk näiteks Siberisse lapsena küüditatu, kes siiski jõudis tagasi saabununa saada eesrindlikuks lüpsjaks, välja teenida autoostuloa (jah, parimad said selle loa – ja sellega oli pool autot käes), tuusiku Narva-Jõesuu sanatooriumi ja korteri kolhoosikeskuses mitmekorruselises majas. Ehk olid need lihtsalt kergemeelsed inimesed või võltshead, kes manitsevad: “Oli mis oli, tasub siis seda nii pika aja pärast nina alla hõõruda.” Loetagu siis protokoll, kui muidu mõjuvad need mittekahetsevad seltsimehed ehk kuidagi kangelaslikena.

Eve Annuki, Rutt Hinrikuse, Thomas Salumetsa ja Rein Veidemanni artiklid jäävad siin puudutamata. Mina olen küll needki läbi lugenud, aga kui käesolev ülevaade liiga pikaks venib, siis sööb ta ära lugejate soovi raamatut (või raamatuid) ennast kätte võtta. See väärrib aga kahtlemata lugemist.

Mind hakkas lugemise lõpetanuna painama anekdoot, mis netinaljade väljaandes kannab folklooris tähtsat järjekorranumbrit 7 (“Aitäh sm. Stalinile õnneliku lapsepõlve eest!”), millest löin endale sobiva modifikatsiooni: “Aitäh sm Stalinile (Brežneville, Andropovile jne) õnnelike vanaduspäevade eest.” Kui vaid mõelda, millised ajad olid mu lapsepõlves! Need on õnneks möödas, kahjuks koos mu lapsepõlve ja noorusega. Ja ikkagi: tänu Jumalale.

Kristi Salve

Ilus raamat ilusast ajast

Kalervo Hovi. *Kuld Lõvi ja Kultase ajal: Tallinna restoranikultuuri ajalugu 1918–1940*. Soome keelest tõlkinud Piret Saluri. Tallinn: Varrak 2003. 324 [4] lk.

Tegemist on uudse teosega, Kalervo Hovi tänuväärse uurimistööga. Ta on kajastanud sõjaeelse Eesti Vabariigi kohvikute ja restoranide miljööd Tallinnas.

Väärrib märkimist, et raamatu autor on soomlane. Eessõnas mainib ta, et külastas Tallinna 1967. aastal ja räämas Toome hotellis oli veel säilinud 1930. aastate vaimu. Ilmselt ongi ootuspärane, et seda märkas välismaalane. Sõjapurustustest ja okupatsioonist rusutud eestlaselt ei saanud oodata, et ta kunagist hiilgust ka siis märkaks, kui sellest vaid riismed järel on ja kui kas või seesama Toome hotell tema mälestusis hoopis teistsugune oli.

Võib tunduda üllatav, et sügaval nõukogude ajal oli veel mingeidki jäänuseid kapitalistlikust ja nõukogude võimu poolt taunitud kodanlikust ajast, aga kui võtta abiks kronoloogiline vaatepunkt, siis on ju 1967. aasta 1930. aastatele lähemal kui 2004. aasta. Ka oli tol ajal elus palju rohkem inimesi, kes olid oma kasvatus ja hariduse saanud just eelmise Eesti Vabariigi ajal. Ka ei olnud vaatamata kõigile “püüdlustele” suutnud nõukogude võim hävitada kogu materiaalselt kultuuri. Nii oli ka raamatu autoril võimalik otsida jälgi tänapäevast minevikku.

Kuna on üsna tavaline, et minevikku käsitlevates raamatutes võetakse materjali puudumisel appi tänapäeva fotod, siis antud raamatus

on vaid originaalfotod. Teisiti ilmselt olnukski võimatu eelmise Eesti Vabariigi Tallinna kohvikute ja restoranide miljööd illustreerida, sest enamik neist on nüüdseks kas hävinud või likvideeritud ja mis ongi alles, pole enam ammu sama. Fotodele kohvikute ja restoranide fassaadidest ja interjööridest on autor lisanud näiteid toodete etikettidest, menüüdest, arvestest ja reklaamidest. Samuti sisaldab raamat kulinaariateemalisi joonistusi tollel perioodil ilmunud ajakirjadest (näiteks *Maret*).

Kujunduslikult on raamat stiilne ja isikupärane (kujundajad Ruth Huimerind ja Jüri Lõun). Lugejat ei väsitata katkematu tekstiga, vaid ta saab sellele vahelduseks vaadata fotosid ja illustratsioone. Nagu öeldud, ei pärine mitte ükski foto tänapäevast. Ka suurem osa illustratsioone mitte või vähemalt ei ole nad tänapäevased. Näiteks on välja toodud tolleaegne menüü. Seda iseloomustavad kalligraafiliselt kujundatud pealkirjad. Kuigi eelmise Eesti Vabariigi ajal tehtud fotod olid mustvalged, ei ole raamat siiski värvita. Värvil lisavad reproduktsioonid toonastes ajakirjades avaldatud joonistustest ja etikettidest. Nii võimaldab raamatu kujunduslik külg süüvida toonasesse kohviku- ja restoranimiljöösse.

Autor kirjeldab Tallinna kohviku- ja restoranikultuuri arengut kolme perioodi kaupa: Tallinna tähtsamaid restorane pärast Esimest maailmasõda (1918–1925), Tallinna restoranid raskustes (1926–1933) ja Tallinna restoranide öitseag (1934–1940).

Esimesel perioodil oli eestipärane kohviku- ja restoranikultuur alles kujunemisjärgus. Varem olid kohvikute, restoranide ja hotellide omanikud enamasti välismaalased, peaaesjalikult baltisakslased, aga tol ajal hakkasid eestlased neid üle võtma ja nad polnud välismaalastest sugugi vähem edukad. Mingil määral meenutab see aeg 1990. aastaid, mil enamik inimesi olid suhteliselt vaesed ja neil polnud võimalust restoranis käia, aga samal ajal leidis restoranikülastajaid, kellel võis ühe õhtu jaoks taskus olla kaks tavalise töötajase kuupalka, mille nad olid ilmselt teeninud sõja ajal spekulatsioonide ja hämarat äri ajades.

Teise perioodi langes ülemaailmne majanduskriis (1929–1933), milles said kannatada ka Tallinna kohvikud ja restoranid. Maksud osutusid kõrgeks, mitmed lokaalid lõpetasid tegevuse või vahetasid omanikku. Ka jäi sellesse aega 1928. aasta rahareform. Samal aastal hakati restorane klassisidesse jagama, vastavalt siis esimesse, teise ja kolmandasse. Järjest rohkem lokaale sai alkoholi müügi loa. Ilmselt oli selle taga taotlus majanduslikku olukorda parandada.

Kolmas periood oli aga Tallinna restoranide öitseag. Majanduskriisist hakati üle saama. Nii leidis rahvast, kelle majanduslik olukord võimaldas restorane külastada. Sündisid öörestoranid. Peale lokaalide hakati parandama ka seni kehvast seisust olnud Tallinna hotellide olukorda. Asutati kultuurikohvikuid, kus olid püsiklientideks kultuuritegelased. Selle aja märksõnadeks olid tants, elav muusika ja külalisesinejad välismaalt. Kahjuks lõpetas öitseaja 1940. aasta okupatsioon ning suurema osa restoranide ja hotellide natsionaliseerimine.

Nagu autori iseloomustusest eelmise Eesti Vabariigi kohvikute ja restoranide ajaloo kohta võib lugeda, peegeldab nende ajalugu suuresti ka üldajaloolist tausta. Pigem võib öelda nii, et autor on osanud kohvikute ja restoranide ajaloo kirjeldamise kõrval välja tuua ka üldajaloolise tausta ega ole üht kindlat uurimisteemat kontekstist välja rebinud. Võimalik, et kontekstist välja rebides ei saakski edasi anda adekvaatset pilti ühe kitsa nähtuse või institutsiooni, antud juhul kohvikute ja restoranide ajaloost, sest kuidas muidu seletada majanduslikke ja kultuurilisi tõuse ja mõõnu.

Autor käsitleb ka kohvikute ja restoranide menüüsid ja hinnakirju, mis tunduvad tänapäevasele lugejale üsna muljetavaldavad. Seal leidub toite, mida tänapäeval kas enam õieti ei leia (nt tedrepraad, praetud kanapöeg) või mis on tavamõistes kallid ja harva saadaval (lõhe vähi-kastmes, lambaliha paprikakastmes jne).

Hindu on tänapäevastega väga raske võrrelda, aga kui aluseks võtta tinglik arvutus, et toonane 100 marka (1928. aastast 1 kroon) on võrdne 70 tänapäevase krooniga, võib arvata, et toiduhinnad on Tallinna restoranides tunduvalt tõusnud. Mis puutub alkoholi, siis oli tol ajal kasutusel mitmeid tänapäeva inimesele tundmatuid jooke, näiteks köömel. Teadaolevate jookide hulgas aga oli nüüdseks palju tänapäeval tundmatuid või vähestele kättesaadavaid marke (liköör Pomerants, liköör Chartreuse-kollane jne). Hindade järgi otsustades tundus (vähemalt ametlik) alkohol pigem rikkaste lõbuna.

Muljetavaldavaid menüüsid ja hinnakirju illustreerivad fotod kohvikute ja restoranide interjööridest, millega võrreldes on tänased interjöörid sageli tagasihoidlikud. 1930. aastate funktsionalismi märksõnaks oli avarus ja avaruse taotlust on selgelt märgata ka raamatus avaldatud toleaeagsetel fotodel. Ei olnud midagi erakordset lühter söögisaali laes ja loomulikult ka valged linad laudadel. Samuti oli tollal tavasid, mis on tänapäeval haruldased või kadunud. Võib arvata, et jootraha andmine oli enesestmõistetav. Mõnes lokaalis võis muusika mängimise ajal küsida müüdava eest kõrgemat hinda kui muidu. Tänapäeval esineb seda kommet veel näiteks Lääne-Euroopas.

Peale positiivse seoses Tallinna kohvikute ja restoranide ajalooga on autor välja toonud ka negatiivse. Nii on raamatus mitmeid peatükke korruptumistest, nagu kaklused ja salaviinamüük. Ei olnud olemata ka prostitutsioon, hasartmängud ja kokaiin ehk toonases kõnepruugis "surmapulber". Raamatus on peatükk rahvuslikest vastuoludest, mis olid esmakordselt iseseisvunud eesti rahva olukorras üsna loomulikud. Kuigi võib tunduda, nagu oleks eelmise Eesti Vabariigi ajal olnud kultuur praegusest kõrgem, selgub raamatust, et kaklused ei olnud haruldased ka mitte esimese klassi restoranides. Tuli ette tapmisigi. Jääb mulje, et kuritegevus oli suurim üldise majanduslanguse ajal. Raamatu lõpus märgib autor, et 1930. aastate lõpuks oli kuritegevus vähenenud, aga üks siin saab seose luua üldise majandustõusuga. Raamatust *Eesti rahva elulood* meenub

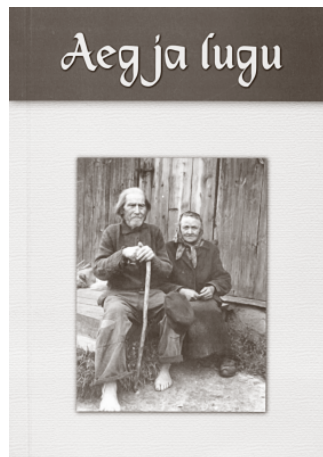
ühe 1922. aastal sündinud naise tähelepanek, et 1930. aastate lõpus tõusis heaolu tunduvalt.

Sellise omapärase keskeuroopaliku hõnguga miljöö kirjeldus, nagu on seda eelmise Eesti Vabariigi aegse Tallinna restoranide ja kohvikute kirjeldus, paneb fantaseerima: kui ei oleks olnud 1940. aasta okupatsiooni või kui ei oleks olnud Teist maailmasõda või vähemalt mitte sellele järgnevat Nõukogude okupatsiooni, millised oleksid tänapäeva Tallinna kohvikud ja restoranid? Kas vaatamata rohkem kui 60 aasta möödumisele Tallinna kohviku- ja restoranikultuuri õitseaja järsust lõpust ja vahepealsele Nõukogude okupatsioonile on siiski Tallinnas lokaale, mille miljöö õitseaja oma meenutab? Kalervo Hovi raamatut *Kuld Lõvi ja Kultase ajal* lugedes tekkisid need küsimused, kuid küsimus on pool vastust, nii et raamatus peitub kindlasti ka vastus, see aga jäägu lugeja leida.

Maarja Villandi

Aivar Jürgenson (koostaja). Aeg ja lugu. Esseid eesti kultuuriloost. Scripta ethnologica 5. Ajaloo Instituudi etnoloogia sektor. Tallinn 2003. 159 lk.

Selle raamatu näol on tegemist küllaltki eklektilise kogumikuga, mille läbilugemisel tekkis esimese hooga küsimus, kas on see nüüd teaduskirjandus või esseistlik populaarteadus. Teoses on nii teaduslikke artikleid (A. Lõugas) kui ka filosofoerivaid mõttemõlgutusi (A.-E. Naelapea).

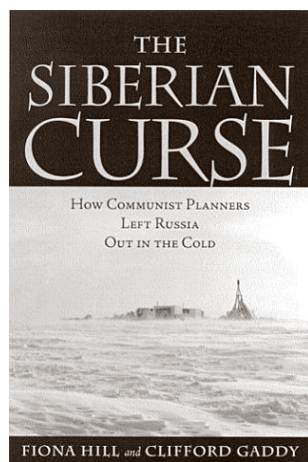

Raamatu eesmärk on, lähtudes A. Jürgensoni eessõnast, lahata eestlase identiteedi olemust läbi aegade. Identiteedist on juttu palju: nii võrdleb K. Kikas semiootilisest vaatevinklist rahvuse mõistet kahes rehepapi-loos, räägitakse setudest kui ambivalentsest eestluse sümbolist (M. Pihho), aga ka Siberi eestlastest (A. Jürgenson). Samas on käsitletud teemasid, mida taolistes teostes tihti ei kohta: stalinistlikku arhitektuuri Eestis (S. Sultson) ja ka erinevate sotsiaalsete koosluste enesedefiniitsiooni (M. Antson).

Raamat on huvitav just oma kirevuses ja ka selle poolest, et saame ülevaate, millega siis eesti teadlased tegelevad ja millist teoreetilist baasi kasutatakse. Minu jaoks oli rõõmus avastus, et eesti humanitaarteadustes on täheldatav nii temaatiline kui ka teoreetiline laiendamine, samuti suund interdistsiplinaarsusele. Kui A. Jürgensoni eessõna

lugeda, siis tekkis tunne, et raamat on teatud mõttes püüe "üles ehitada" globaliseeruvast maailmast kaduma kippuvat eesti identiteeti, kuid edasi lugedes muutus lähenemine siiski pigem analüütiliseks. Aeg on nähtavasti käes liikuda uute teemade poole: V. Runneli ja P. Õunapuu katse leida "eesti asja" sisu ja vormi 1990ndate alguses on ühtlasi katse alustada eesti identiteedi jaoks oluliste sündmuste teadusliku dekonstruktsiooni ja analüüsiga. Selles mõttes ongi see raamat "ajast ja loost" ehk eestlastest mitme kandi pealt ja läbi mitme aja.

Fiona Hill & Clifford Gaddy. *The Siberian Curse. How Communist Planners Left Russia Out in the Cold.* Washington, D.C: Brookings Institution Press 2003. 304 lk.

Laineid löönud raamat Venemaa poliitilisest geograafiast. Hill ja Gaddy analüüsivad nii Tsaari-Venemaa kui ka NSVLi arengut ja näitavad veenvalt, miks tänapäeva Venemaa ei saa niipea võrdseks teiste suurriikidega. Peamised argumendid on, et Venemaa on liiga suur ja külm. Nõukogude aja majanduse ja infrastruktuuride ülesehitamine lähtus enim ideoloogiast kui majanduslikkusest. Sestap paisati Siberisse liiga palju inimesi ja nad paigutati majanduslikus mõttes liiga suurtesse linnadesse. Tagajärg oli nähtav paari aasta taguses Primorje krai ärakülmumises: suur osa Siberi linnadest on liiga kallid ülal pidada. Infrastruktuur on logisev, transport

kallis, linnad kui sotsiaalsed kooslused välja arendamata, ainukene viis asulaid ülal pidada oli ja on dotatsioonid.

Autorid näitavad, et tänapäeva maailma suurriik ei saa elada 19. sajandi kategooriatest lähtuvalt. Kui tol ajal tähendas suur territoorium riigi võimsust, siis tänapäeval on võimsa riigi eelduseks piisavalt väike territoorium, nii et tooraine, tööstus ja turud oleksid võimalikult lähedastikku ja piirikaitsele kuluks võimalikult vähem vahendeid. Uurimus annab selatuse, miks Venemaa, maailma üks rikkamaid riike maavarade poolest, on samas elustandardilt vaata et Kolmanda Maailma tasemel. Hilli ja Gaddy raamatut peaksid lugema kõik Venemaa teema erinevate valdkondadega tegelevad uurijad, aga ka geograafid, majandus- ja sotsiaalteadlased üldse.

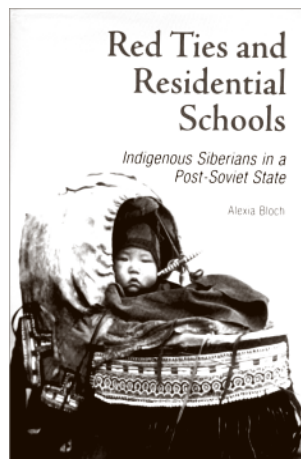
Alexia Bloch. *Red Ties and Residential Schools. Indigenous Siberians in a Post-Soviet State*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2003. 264 lk.

Soo- ehk *gender*-temaatika on Siberi uurimustes alakäsitletud valdkond. Kui kaas-aegseid *antropoloogilisi* teoseid kirjutavad Siberi põliselanikud, siis jääb mulje, et Siber on suur taiga ja tundra, kus elavad mehed (kütid, kalurid, põdrakasvatajad), kes üritavad hambad ristis säilitada oma traditsioonilist eluviisi.

Gender-temaatika tõi Siberi antropoloogiasse Petra Rethman (2001), vaadeldes naise osa nn traditsioonilises eluviisis. Alexia Bloch oma uurimuses läheb sammu kaugemale. Tema uurimuse aluseks on internaatkoolid ja nende roll tänapäeva evengi identiteedi kujundamisel.

Internaate kritiseerivad paljud põlisrahvaste aktivistid ja ka antropoloogid kui traditsioonilise kultuuri hävitajaid. Bloch näitab, et internaatkoolide roll Siberi põlisrahvaste elus on palju mitmekülgsem. Ta uurimus põhineb erinevatesse sotsiaalsetesse kihtidesse kuuluvate naiste biograafiatel ja tõstatab küsimusi, mis on tuttavad, aga välditud paljude Siberi uurijate poolt: Miks on Siberi nn rahvuslik intelligents peamiselt naised? Miks annavad emad kõigest hoolimata oma lapsi internaatidesse, aga mitte vene päevakoolidesse? Miks igatsevad paljud inimesed taga “vana head” internaatkihti, kus valitses distsipliin ja kõrge moraal? Miks aga sotsiaalselt marginaalsed naised (näiteks uusrikkad) vihkavad internaatkihti? Kust tulevad “autentse” kultuuri kategooriad? Bloch näitab, et nõukogude rahvuspoliitika tekitas internaatkooli näol institutsiooni, mis on aborigeenide institutsiooni looja ja kandja. Internaat on koht, kus lapsed said olla varjul rassistliku välismaailma eelarvamuste eest, aga ka lävi kõrgharidusse, kui mainida vaid üksikuid olulisi aspekte selles uurimuses.

Tegemist on raamatuga, mis seletab lahti mitmed Siberi põliselanikega seotud müüdid. Samas on see uurimus sellest, kuidas riik kasutab oma haridussüsteemi endiste nomaadide sidumiseks riigiga ja konkreetse regiooniga. Alexia Blochi raamat peaks huvi pakkuma mitte ainult Siberi uurijatele vaid ka kõigile, kes on huvitatud “rahvuse loomise” protsessi analüüsist, aga muidugi ka *gender*-temaatika huvilistele.

Aimar Ventsel

TUTVUSTUSED

Aimar Ventsel

Kirjandus

Rethman, P. 2001. *Tundra Passages. History and Gender in the Russian Far East*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.